

Sposoby przekładu chrześcijańskiej i muzułmańskiej terminologii religijnej w polskich translacjach biblijnych i koranicznych

Celem artykułu jest pokazanie różnych możliwości przekładu chrześcijańskiej i muzułmańskiej terminologii religijnej na przykładzie wybranych leksemów z pola semantycznego nazw świętych ksiąg. Jest to także poszukiwanie odpowiedzi na pytania: czy w procesie przekładu świętej księgi islamu wzorowano się na translacjach biblijnych czy też szukano odpowiedników semantycznych w polszczyźnie ogólnej /stąd wskazanie na historię tych leksemów w języku polskim/? jakich innych sposobów oddawania specyficznego znaczenia terminologii muzułmańskiej używano w tekstach przekładowych?

Należy zwrócić przy tym uwagę na szczególną pozycję nazw własnych w Piśmie Św. oraz w Koranie, gdyż pełnią one tutaj nie tylko funkcję identyfikacyjną, ale również mogą charakteryzować denotata. Nazwy te bowiem bardzo często nie tylko oznaczają, ale również znaczą, co w dużym stopniu wpływa na specyfikę onomastyki biblijnej i koranicznej. W związku z tym translatorzy stają przed dylematem, czy pozostawić obcą, w oryginale znaczącą nazwę (dotyczy to zwłaszcza nazw wywodzących się z języków semickich, np. *koran* to w języku ar. ‘czytanie, wykład’, a *tora* w języku hebr. to ‘nauka, pouczenie, prawo’), na polskim gruncie asemantyczną, czy też posłużyć się rodzimym odpowiednikiem semantycznym. Jeśli tłumacze decydują się na użycie kalki semantycznej, zmuszeni są najczęściej wykorzystać rodzimy zasób leksemów apelatywnych. Mimo, iż uważa się, że nieprzetłumaczalność stanowi jedną z nadrzędnych cech nazwy własnej, to szczególna pozycja nazwy zarówno w Biblii jak i w Koranie, zmusza tłumaczy do szukania polskich odpowiedników leksykalnych.

Przedmiotem analizy będą więc nazwy związane z głoszeniem słowa Bożego takie, jak: *Ewangelia*, *Nowina*, *Objawienie*, *Słowo* (inne nazwy, obecne w tym polu semantycznym, to: *Historia*, *Napomnienie*, *Obwieszczenie*, *Wiadomość*).

Materiał źródłowy stanowią teksty zróżnicowane pod względem formalnym i czasowym, bowiem źródłem ekscerpacji słownictwa są zarówno polskie przekłady Koranu, jak i zabytki Tatarów litewsko-polskich (dalej T1p), pisane grafią arabską, wymagające transkrypcji i transliteracji. Są to teksty religijne, muzułmańskie – przy ich doborze posłużono się więc kryterium tematycznym. Należą do nich pochodzące z XVII w. pierwsze zachowane kopie XVI-wiecznych zabytków tatarskich (*Kitab z Kazania /KzK/*, *Chamaıl lipski /Chl/*)¹, teksty XVIII-wieczne (*Tefsir* – 1725r. fragm. /T1/, *Tefsir* – 1788r. fragm. /T2/, *Kitab Łuckiewicza* fragm. /KŁ/, *Kitab Milkamanowicza /KM/* fragm.)², XIX-wieczne (materiał leksykalny wyekscerpowany z XIX-wiecznych kitabów w formie słowniczków opracowanych przez S. Akiner /A/ i A. Woronowicza /W/³, J. Sobolewskiego *Wykład wiary machometkańskiej czyli iślamskiej* – 1830 r. /Ww/) oraz XIX i XX-wieczne przekłady Koranu: *Koran* w przekładzie J. Buczackiego⁴ – 1858 r. /KB1/, *Wersety z Koranu*⁵ – 1935 r. /WzK/, *Koran* w przekładzie J. Bielawskiego⁶ – 1986 r. /KB2/, *Koran* “londyński”⁷ – 1990 /K3/).

Podstawę materiałową stanowią również polskie przekłady Biblii: XVI i XVII-wieczne (*Biblia brzeska* – 1563 r., *Biblia nieświeska* – 1572 r., *Biblia w przekładzie J. Wujka* – 1599 r., *Biblia gdańska* – 1632 r.) oraz współczesny przekład – *Biblia Tysiąclecia*⁸.

Przeгляд rozpoczyna leksem *Ewangelia*.

¹ Teksty transliterowane i opracowane przez G. Miškinienė, *Sieniausi lietuvos totorių rankraščiai*, Wilno 2001.

² za G. M. Meredith-Owens, A. Nadson, *The Byelorussian Tatars and their Writings* (1973, 141-176), *The Journal of Byelorussian Studies*, London 1970, t. 2, nr 2, 141-176; Tefsir 1725 r.; J. Stankievič, *Prispěvky k dějinám běloruskeho jazyka na základě rukopisu 'Al-Kitab'*, *Slavia* 1933-1934, rocznik 12, 357-390; *Kitab Łuckiewicza*; transliteracja rękopisów: Tefsir 1788 r., *Kitab Milkamanowicza* - Cz. Łapicz; H. Jankowski, Cz. Łapicz, *Klucz do raju. Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku*, Warszawa 2000; Cz. Łapicz, *Kitab Tatarów litewsko-polskich (Paleografia. Grafia. Język)*, Toruń 1986.

³ S. Akiner, *The Vocabulary of a Byelorussian K'it'ab in the British Museum*, *The Journal of Byelorussian Studies*, London 1973, t. 3, nr 1, 55-84; A. Woronowicz, *Kitab Tatarów litewskich i jego zawartość*, *Rocznik Tatarski*, II, Zamość 1935b, 376-394.

⁴ *Koran*, J. M. Tarak Buczacki, Warszawa 1858 – tożsamy z wcześniej wydanym (Poznań 1848) *Koranem* w przekładzie filomatów ks. D. Chlewińskiego i I. Domeyko.

⁵ *Wersety z Koranu*, Sarajewo 1935 – reprint z 1995r.

⁶ *Koran*, J. Bielawski, Warszawa 1986.

⁷ *Święty Koran*, Londyn 1990 (pod patronatem Hazrat Mirza Tahir Ahmad).

⁸ *Biblia brzeska* 1563, Clifton-Kraków 2003; *Biblia nieświeska*, Nieśwież 1572 (starodruk ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego); *Biblia* w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu “B” tekstu oryginalnego z XVI w., Warszawa 2000; *Nowy Testament* w przekładzie ks. dr Jakuba Wujka z roku 1593, Kraków 1966; *Biblia gdańska*, Gdańsk 1632; *Biblia Tysiąclecia*, Poznań 1980.

EWANGELIA⁹

Wyraz *ewangelia* należy w języku polskim do najstarszej warstwy zapożyczonej terminologii chrześcijańskiej. Pochodzi od gr. εὐαγγέλιον ‘dobra nowina’. Do polszczyzny został zapożyczony z języka łacińskiego (łac. euangelium) przez pośrednictwo czeskie (czes. ewanjelium). W języku czeskim nastąpiła pierwsza sławizacja formy łacińskiej, natomiast druga sławizacja nastąpiła na gruncie języka polskiego. Procesy sławizacyjne dokumentują źródła leksykograficzne, notując różne formy tego wyrazu – od staropolskich *Ewanjelija* i *Ewanjelijum* po współczesne *Ewangelia*.

Według *Słownika staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*¹⁰ (dalej SSTCh) *Ewangelia*, to: 1. ‘jedna z ksiąg opisujących życie i naukę Chrystusa, wyjątek z takiej księgi’ a. ‘jedna z ewangelii apokryficznych’, b. ‘kazanie, wykład tekstu Ewangelii, homilia’; 2. ‘nauka chrześcijańska’.

W Starym Testamencie (dalej ST) oznaczała najpierw ‘dobrą, radosną wiadomość’, gdyż w sensie świeckim *ewangelia* to ‘dobra nowina, nagroda za jej przyniesienie, wieść o odniesionym zwycięstwie’; w sensie religijnym – ‘wyrocznia’; w hellenistycznej epoce cesarstwa – ‘każde rozporządzenie, życzenie czy rozkaz cesarza’. Język hebrajski na oznaczenie ogłaszania dobrych nowin z dziedziny życia prywatnego lub narodowego dysponował wyrazami בשורה b’sôrāh ‘dobra/radosna wiadomość’, stąd czasownik בשר בשר ‘ucieszyć kogoś dobrą wiadomością, zwiastować’ oraz בשרה b’srāh ‘dobra/radosna wiadomość’; ‘nagroda za dobrą wiadomość’¹¹ – por. śmierć jakiegoś nieprzyjaciela (2 Sm 18, 19 n. 26), zwycięstwo (Ps 68, 12), ocalenie Judy (Nah 2, 1)¹². W polskich przekładach ST spotykamy następujące rozwiązania translatorskie: 2 Sm 4, 10 *wdzięczne poselstwo* (BB), *dobra nowina* (BW), *wesoła nowina* (BG), *wieść radosna* (BT). Tak więc trudno znaleźć w języku polskim jednowyrazowy odpowiednik leksykalny i semantyczny dla

⁹ SStp notuje leksem (*Ewangelia*) *Ewanjelija* (II, 348) w znaczeniach: 1. ‘jedna z ksiąg opisujących życie i naukę Chrystusa (także opowieść apokryficzna), wyjątek z takiej księgi, Evangelium, unus ex libris, quibus Christi vita ac doctrina describitur’; 2. ‘nauka chrześcijańska, doctrina Christiana, quae Evangeliorum libris continetur’. W SPoLXVI występują hasła *Ewanjelija* (VI, 567-575) jako: 1. ‘dobra nowina, wiadomość; nauka Nowego Testamentu głoszona przez Chrystusa, apostołów i kościół katolicki’ (567), przten. a. ‘chrześcijaństwo’, b. ‘islam’ czy ‘nauka chrześcijańska głoszona przez różnego rodzaju niekatolickie wyznania chrześcijańskie’ (571); 2. ‘działalność i nauka Chrystusa spisana przez apostołów w 4 pierwszych księgach Nowego Testamentu lub w księgach zwanych ewangeliami apokryficznymi’ (572); 3. ‘książka zawierająca cały tekst lub fragmenty Ewangelii albo cały Nowy Testament’ (575); 4. ‘część Mszy św.’ (575); 5. ‘czynność głoszenia ewangelii’, *Ewanjelijon* (VI, 575-576) w znaczeniach 1, 2 i 5 oraz *Ewanjelijum* (VI, 576-577) - por. znaczenia 1, 2, 3. SL (I, 632) notuje hasło *Ewangelia* w trzech podstawowych znaczeniach: 1. ‘dobra, pożądana wiadomość’ (z gr.); 2. ‘tytuł czterech ksiąg nowego testamentu, zawierających historią życia Jezusa’ oraz 3. ‘część z tych ksiąg wyjęta, którą w święta w kościołach czytają i objaśniają’. SWil (I, 302) przytacza te same znaczenia, które występują u Lindego. SMick (II, 386-387) podaje, iż *Ewangelia*, to: 1. ‘cztery pierwsze księgi Nowego Testamentu’; 2. ‘objawienie, zawarte w Nowym Testamencie, nauka Chrystusa, chrześcijaństwo’. Współczesne opracowania leksykograficzne charakteryzują *ewangelię* jako a. ‘opis życia i nauka Jezusa Chrystusa spisane przez ewangelistów w czterech pierwszych księgach Nowego Testamentu’, b. *Ewangelia* ‘księga zawierająca teksty czterech ewangelistów’, c. ‘wybrany ustęp Ewangelii, przeznaczony na dany dzień, czytany w czasie mszy lub przed kazaniem’, d. ‘część nabożeństwa połączona z czytaniem fragmentu tej księgi’ (łac. euangelium z gr. euangélion = ‘dobra nowina’) - za SDor II, 772 - 773.

¹⁰ M. Karpluk, Kraków 2001, 37.

¹¹ Ks. P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, Warszawa 2000, 66-67.

¹² *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań 1990, 271-272.

hebr. b'sôrāh, stąd zarówno w translacjach staropolskich, jak i współczesnych używa się wyżej wymienionych wyrażen. Wartość czysto religijną przybiera słowo *ewangelia* dopiero u Iz 40-66. Oznacza wówczas ‘zapowiedź przyjścia Zbawiciela’. W przekładach ST nie pociąga to za sobą zasadniczych zmian w zakresie użycia polskich ekwiwalentów semantycznych, mamy więc nadal wyrażenia, typu *nowiny* (BB Iz 40, 9), *rzeczy pocieszne* (BG Iz 40, 9), *dobre nowiny* (BT Iz 40, 9), jednakże, oprócz nich, wprowadza się też słowo *ewangelia*. Jest ono jednakże częściej obecne na kartach BW - por. *który Ewangelią opowiadasz Jeruzalem* (Iz 40, 9) *Pan da słowo przepowiadającym Ewangelią, mocą wielką* (Ps 68, 12) niż w staropolskich translacjach innowierczych – tu, np. w BG Iz 61, 1 *abym opowiadał Ewangieliję cichym* (BG) – por. *posłał mię z wdzięcznym poselstwem do cichych* (BB). W BT w ST jest nieobecne.

Nowy Testament (dalej NT) nawiązuje do prorockiego przekazu Deutero-Izajasza. W NT *ewangelia* występuje więc w znaczeniu ‘dobrej nowiny o zbawieniu’ – z gr. εὐαγγέλιον ‘dobra wiadomość, dobra (szczęśliwa) nowina; ewangelia’ (gr. eu-aggelion, eu - ‘dobrze’ i aggello – ‘zwiastować’); w NT tylko o szczęśliwej nowinie, pochodzącej od Boga i przekazywanej ludziom poprzez powołanych przez Niego wysłańców¹³. W polskich przekładach NT oprócz znanych już ze ST wyrażen typu *wdzięczne poselstwo*, *dobra nowina*, *wesoła nowina*, *radosna wieść*, *dobra wiadomość* etc. tłumacze (przeważnie jako przekład gr. euaggelion) wykorzystują leksem *ewangelia*, np. Łk 4, 18 *abych opowiedał ewangeliją ubogim* (BB), *ewanielion powieść ubogim* (BN), *abym opowiedał Ewangelią ubogim* (BW), *abym opowiadał Ewangieliją ubogim* (BG), *abym ubogim niósł dobrą nowinę* (BT), *by ogłosić dobrą nowinę biednym* (*Grecko-polski NT*¹⁴).

W jednych z najwcześniejszych kopii zabytków Tlp księgę zesłaną przez Boga prorokowi Jezusowi nazywa się *indżyl* (W, 359), *indzil* (A, 69) lub *Inǰil* (KM) z ar. inǰil – ‘Ewangelia’, stąd tur. Incil ‘Ewangelia, Nowy Testament’¹⁵ – por. *u indżilu; što u t’evrit’u, u indżilu i zeburu to vso u kur’ane jest* (KL – A, 69); *treceja ksęnga dana ‘Isi proroku to jest Inǰil* (KM s. 370, w. 4-5). Jest to więc wyraz pochodzący z języka arabskiego, zaadoptowany do systemu gramatyczno-leksykalnego języków słowiańskich, a w szczególności do odmian gwarowych języków polskiego i białoruskiego (np. zastąpienie ar. ج ġim bliską artykulacyjnie spółgłoską dż, odmiana według słowiańskiego paradygmatu) lub translokowany. W tekstach późniejszych (XIX- i XX-wiecznych) występuje już natomiast leksem *ewangelia* – por. *Ewangelija Jezusowi Prorokowi* (Ww, s. 16), *który Jezusowi zesłał Ewangelię* (Ww, s. 92), *przed nią zesłał Bóg Pentateuchum i Ewangelię* (KB1 III, 2), *On zesłał niegdyś Torę i Ewangelię* (KB2 III, 3), *To On zesłał Torah i Ewangelię* (K3 III, 4). We współczesnych

¹³ Ks. R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1994, 239.

¹⁴ *Grecko-polski Nowy Testament*, tłum. ks. R. Popowski, M. Wojciechowski, Warszawa 1994.

¹⁵ S. Stachowski, *Studien über die arabischen Lehnwörter im osmanisch-türkischen*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, I-IV, 1975-1986, I, 135.

przekładach Koranu, analogicznie do translacji biblijnych, używa się wyrażen: *wielka nowina*, np. *To jest wielka nowina* (KB2 XXXVIII, 67) – w KB1 jest to *historia prawdziwa* (XXXVIII, 67), a w K3 *wspaniała wiadomość* (XXXVIII, 68) czy *dobra nowina: To zaś jest Księga w języku arabskim, księga spełniająca poprzednie prorocтва, ostrzeżenie dla tych, którzy grzeszą, jak i dobra nowina dla tych, którzy czynią dobro* (K3 XLVI, 13) – w KB2 odpowiada jej *radosna wieść* (XLVI, 12), a w KB1 *szczęście* (XLVI, 11). Jednakże odnoszą się one nie do NT, ale do świętej księgi muzułmanów – Koranu.

NOWINA¹⁶

W staropolszczyźnie wyraz ten miał jedno podstawowe znaczenie religijne: ‘wieść o narodzeniu Chrystusa’, czyli “Dobra Nowina” (por. SSTCh, 117).

W Biblii słowo *nowina* w znaczeniu ‘zapowiedzi przyjścia Zbawiciela’, czyli ‘Ewangelii’ może być głoszona ustami proroków; może być słowem Boga (Jezusa Chrystusa); czy też może być zapowiadana przez apostołów.

W ST pochodzi z hebr. בִּשׂוּרָה bîsôrāh ‘dobra/radosna wiadomość’, stąd czasownik בִּשַׂר bîsar ‘ucieszyć kogoś dobrą wiadomością, zwiastować’ oraz בִּשְׂרָה bîsrāh ‘dobra/radosna wiadomość’; ‘nagroda za dobrą wiadomość’¹⁷. Ma więc w przekładach Biblii różne odpowiedniki semantyczne, np.: *nowina*, *dobra nowina*, *Ewangelia*, *rzeczy pocieszne*, np.: *Iz 40, 9 które przynosisz nowiny* (BB), *który Ewangelią opowiadasz Jeruzalem* (BW), *które opowiadasz rzeczy pocieszne* (BG), *zwiastunko dobrej nowiny w Jeruzalem* (BT) - por. 2 Sm 15, 36; Ps 68, 12; Iz 52, 7. Jednakże w ST *nowina* może występować również w innych znaczeniach, np. 1. ‘raport, wieść, wiadomość, nowina, pogłoska’ a. ‘raport, wiadomość, zapowiedź’, b. ‘wzmianka’ i jest to przekład hebr. שְׂמֹוּהָ šmūah¹⁸ – por. Jr 51, 46 *nowiny przychodzić będą* (BB), *przyjdzie w rok słuch* (BN), *i przyjdzie w rok słuch* (BW), *gdy przyjdzie jednego roku nowina* (BG), *Jednego roku obiega ta wieść* (BT) czy ‘grunt nadający się do uprawy lub nieużytek, ugór’ jako tłumaczenie hebr. נִיר nir¹⁹, np.: Jer 4, 3 *Poorzcie sobie nowinę* (BB), *poorzcie sobie nowinę* (BN), *Rozkopajcie sobie nowinę* (BW), *Poorzcie sobie nowinę* (BG), *Wykarczujcie swoje karczowiska* (BT).

W NT jest to przede wszystkim tłumaczenie gr. εὐαγγέλιον ‘dobra wiadomość, dobra

¹⁶ W staropolszczyźnie *nowina* to zarówno ‘rola uprawiana po raz pierwszy lub od niedawna, np. po wykarczowaniu, ager novalis’ jak i ‘nowa wieść, wiadomość, res novae, nuntius’, ‘nowość, rzecz nowa, nowe zjawisko, novum, res nova’ (SStp V, 295-296). SPoLXVI (XVIII, 527-531) powtarza te znaczenia, zmieniając jednakże ich hierarchię, mianowicie przesuując znaczenie 1. na miejsce trzecie. Ponadto podaje, iż *nowina* to także nazwa herbu. Tak samo u L (III, 358), SDor (V, 374).

¹⁷ Ks. P. Briks, op. cit., 66-67

¹⁸ *Konkordancja wyrazów hebrajskich i aramejskich Starego Testamentu wraz ze słownikiem oraz wykazem nazw i postaci*, Kraków 2004, 1486 - por. Ks. P. Briks, op. cit., 363 ‘to, co słyszane’; ‘wieść’; ‘wiadomość’; ‘nowina’; ‘posłanie’; ‘objawienie’.

¹⁹ *Konkordancja wyrazów hebrajskich i aramejskich...*, op. cit., 998 - por. Ks. P. Briks, op. cit., 228 ‘nieużytek’; ‘ziemia przygotowywana pod uprawę’.

(szczęśliwa) nowina; ewangelia'²⁰. Stąd odpowiednik leksykalny *Ewangelia*, a także wyrażenie *Dobra Nowina*, np.: Łk 4, 18 *abych opowiedał ewanjeliją ubogim* (BB), *ewanielion powieść ubogim* (BN), *abym opowiedał Ewangeliją ubogim* (BW), *abym opowiadał Ewangeliją ubogim* (BG), *abym ubogim niósł dobrą nowinę* (BT), *by ogłosić dobrą nowinę biednym* (*Grecko-polski NT*) – por. Łk 3, 18; 20, 1; jak również zdania podmiotowe, typu: *słowo, które jest wam przepowiadane* (BB, BW), *słowo które opowiedziano u was* (BN), *słowo, które wam jest zwiastowane* (BG) – por. 1 P 1, 25 *słowo, które jest wam przepowiadane* (BB), *a to słowo jest (ono) które opowiedziano u was* (BN), *słowo, które wam jest przepowiadane* (BW), *słowo, które wam jest zwiastowane* (BG), *to słowo ogłoszono wam jako Dobrą Nowinę* (BT), *słowo ogłoszone w dobrej nowinie względem was* (*Grecko-polski NT*) – por. Dz 5, 42.

W znaczeniu 'nowej wiadomości', ale nie 'dobrej nowiny o zbawieniu' w przekładach biblijnych używa się wyrazu *nowe* (np. BB, BN, BW, BG, BT Ap 21, 5) bądź wyjątkowo *nowina* (por. BB, BG Dz 17, 21) jako przekład gr. καινός *kainos* 'nowy, świeży'²¹.

W polskich przekładach Koranu – święta księga muzułmanów jest nazywana *wielką* lub *dobrą nowiną* (analogicznie do Nowego Testamentu – Ewangelii) – por. *To jest wielka nowina* (KB2 XXXVIII, 67), *To zaś jest Księga w języku arabskim, księga spełniająca poprzednie prorocтва, ostrzeżenie dla tych, którzy grzeszą, jak i dobra nowina dla tych, którzy czynią dobro* (K3 XLVI, 13).

OBJAWIENIE²²

Według SSTCh (121) *objawienie*, to: 'nadprzyrodzone oświecenie'.

Religia Biblii opiera się na objawieniu historycznym, bowiem jest to fakt dający się stwierdzić historycznie. Pośrednicy tego objawienia są znani: ich słowa są przekazane wprost lub dzięki tradycji. To samo należy powiedzieć o Koranie²³.

²⁰ Ks. R. Popowski, op. cit., 239.

²¹ *Konkordancja wyrazów greckich Nowego Testamentu wraz z Biblią Nowego Testamentu w systemie Stronga* oraz *Wykazem wyrazów i zwrotów polskich w NT Biblii Gdańskiej*, Kraków 1996, 625.

²² W SSTp (V, 339) *objawienie*, to: 1. 'ogłoszenie, podanie do wiadomości, declaratio, denuntiatio' oraz 2. 'oświecenie, nauczenie, pouczenie, illuminatio, revelatio'. W SPolXVI (XIX, 185-189) uwypuklono aspekt teologiczny znaczenia wyrazu *objawienie*. Jest to więc: I. rzeczownik od *objawić*: 'ujawnienie, uczynienie wiadomym, jawnym' (185) 1. 'to, co zostało powiedziane człowiekowi od Boga, uzyskanie wiadomości o czymś w sposób nadprzyrodzony; widzenie, prorocтво' (186); 2. 'podanie do wiadomości czegoś, co ma nastąpić' (188); 3. 'wskazanie' (189) II. rzeczownik od *objawić się*: 'pojawienie się, ukazanie się, przyjście' (189) 1. 'ukazanie się, pokazanie się' (189). Znaczenie na przestrzeni wieków nie uległo zasadniczym zmianom. SL (III, 387) wskazuje także na związek semantyczny z czasownikiem *objawić*. SMick (V, 375) notuje, iż *objawienie*, to: 'odkrycie, ujawnienie' a. 'o nadprzyrodzonym, mistycznym pochodzeniu jakiejś prawdy'. SWil (I, 790) podaje ponadto znaczenia: 'ogłoszenie, obwieszczenie' oraz sąd. i praw. 'doniesienie, oznajmienie'. Współcześnie słowo to oznacza: 1. formę rzeczownikową czasownika *objawić* 'okazywać, wyrażać, uzewnętrzniać, wykazywać, przejawiać, dawać wyraz czemu' oraz 'oznajmiać, oświadczać, wypowiadać'; 2. 'ukazanie się czego w sposób nagły, olśniewający'; 3. kult. 'zespół dogmatów, których uznawanie za prawdziwe ma być oparte na wierze w to, że pochodzą one bezpośrednio od Boga, ukazywanie się czego w sposób poczytywany za nadprzyrodzony' (za SDor, V, 457-458).

²³ *Słownik teologii biblijnej*, op. cit., 575.

W ST celem objawienia jest pokazanie, że Bóg przewyższa nieskończenie to wszystko, co człowiek może o nim pomyśleć lub powiedzieć. Objawienie dokonuje się tu poprzez: techniki archaiczne (np. wróżby, przepowiednie, sny, ciągnięcia losów itp.), proroctwa (przez wizje i przez słyszenie słowa Bożego), refleksje mądrościowe, apokalipsę (objawienie tajemnic Bożych). Treść objawienia Bożego ma zawsze charakter religijny. Bóg objawia swe plany, wyznaczające człowiekowi drogę do zbawienia: objawia się sam po to, żeby człowiek mógł Go spotkać²⁴. W biblijnym języku hebr. pojęcia określające rzeczywistość objawienia są zróżnicowane. Przez objawienie rozumie się najczęściej szczególne źródło poznania; ma się na myśli odsłonięcie jakiegoś stanu rzeczy, który dla człowieka był zasadniczo zakryty, ale stał się znany za sprawą Boga. Wzorcowym przykładem starotestamentowego rozumienia objawienia jest powołanie Mojżesza (Wj 3, 1-15)²⁵.

Wyraz *objawienie* spotykamy w wielu kontekstach zarówno ST, jak i NT, ale w ST występuje głównie w BT (raz w BG w Dn 5, 12 w znaczeniu ‘deklaracji, wyjaśnienia’), bowiem w translacjach staropolskich odpowiadają mu w różnych kontekstach leksemy: *proroctwo*, *widzenie*. Źródłem przekładu może być hebr. חָזוֹן *hāzôn* 1. ‘wizja’ a. ‘wizja (w stanie pobudzenia)’, b. ‘wizja (w nocy)’, c. ‘wizja, wyrocznia, proroctwo (boskiego pochodzenia)’²⁶, np.: Dn 8, 2 *Widziałem widzenie* (BB), *widziałem w widzeniu moim* (BW), *I widziałem w widzeniu* (BG), *Gdy patrzałem podczas widzenia* (BT), tłumaczone jako *widzenie*, rzadziej *proroctwo*, a w BT także *objawienie* - por. Ez 7, 26; hebr. מַרְאֵה *mar’eh* 1. ‘to co się widzi, wygląd, widzenie, wzrok’ a. ‘to co się widzi, fenomen, zjawisko, wygląd, wizja, b. ‘to co się widzi’, c. ‘widzenie (nadnaturalne)’, d. ‘wzrok, zdolność widzenia’²⁷, np.: Ez 11, 24 *a widzenie ono, którym widział odstąpiło ode mnie* (BB), *i odjęte było ode mnie widzenie, którym widział* (BW), *I odeszło ode mnie widzenie, którym widział* (BG), *i skończyło się widzenie, które miałem* (BT), przekładane najczęściej jako *wejrzenie*, *widzenie* czy też hebr. חָזַן *hāzû* ‘wizja, widzenie, wygląd, twarz’ a. ‘wizja’, b. ‘wygląd’²⁸, np.: Dn 2, 19 przekładane także jako *widzenie*. Natomiast bywa tak, że obecne w określonym kontekście w BT *objawienie* ma w przekładach staropolskich odpowiedniki *objawić* bądź *być objawionym* - por. Dn 2, 19 jako tłumaczenie hebr. גָּלַה *g’lah* 1. ‘odkryć, wyjawić, ukazać, uprowadzić w niewolę’ a. ‘wyjawić (sekrety), być objawionym’, b. ‘zaprowadzić w niewolę’²⁹. Tylko w Iz 29, 11 wyraz *objawienie* (staropolskie *widzenie*) odnosi się do słów zapieczętowanej księgi *A każde widzenie wasze będzie jako słowa ksiąg zapieczętowanych* (BB) *I będzie wam widzenie wszech*

²⁴ Ibidem, op. cit., 576-577; por. *Słownik Nowego Testamentu*, op. cit., 434-435.

²⁵ *Praktyczny słownik biblijny*, op. cit., 848.

²⁶ *Konkordancja wyrazów hebrajskich i aramejskich...*, op. cit., op. cit., 479.

²⁷ Ibidem, 933 - por. ks. P. Briks, op. cit., 208-209 ‘to co się widzi’; ‘wygląd’; ‘oblicze’; ‘postać’; ‘zjawisko’; ‘widzenie’ oraz ‘widzenie’; ‘wizja’.

²⁸ Ibidem, 479.

²⁹ Ibidem, 361.

jako słowa ksiąg zapieczętowanych (BW), Przetoż wam wszelkie widzenie podobne jest słowom ksiąg zapieczętowanych (BG), Każde objawienie jest dla was jakby słowami zapieczętowanej księgi (BT) i jest przekładem hebr. רזזח hāzûṭ 1. ‘widzenie, wyrazistość, widoczność’ a. ‘wizja, wyroczenia prorocza, b. ‘wyróżnianie się wyglądem’³⁰.

Objawienie zapoczątkowane w ST osiąga swoją pełnię w NT. Zamiast jednakże być przekazywane przez całe mnóstwo pośredników, koncentruje się w Jezusie Chrystusie, który jest równocześnie jego sprawcą i przedmiotem. W historii objawienia nowotestamentowego należy wyodrębnić trzy etapy: objawienie przekazywane przez Jezusa Jego apostołom, objawienie przekazywane ludziom przez apostołów, a potem przez Kościół kierowany Duchem świętym, bezpośrednie objawienie ludziom tajemnicy Boga. Dla scharakteryzowania tych kolejnych etapów NT posługuje się zróżnicowaną terminologią: *objawiać, ujawnić, oznajmiać, oświecić, wyjaśnić, pokazać* albo *powiedzieć*. Apostołowie zaś *ogłaszają, nauczają objawienia*, które jest Słowem, Ewangelią, tajemnicą wiary³¹.

W NT wyraz *objawienie* i jego odpowiedniki semantyczne (*oświecenie* czy inne – obecne zwłaszcza w przekładach staropolskich, np. *odkrycie, okazanie się, widzenie, zjawienie*) mają różne podstawy translatorskie. Greka biblijna zna bowiem cały szereg słów na określenie objawienia – najczęściej używane (zarówno w staropolskich jak i we współczesnych przekładach) jest gr. ἀποκάλυψις apokalypsis ‘objawienie (się), ujawnienie’ 1. og. o objawieniu (ujawnieniu) światła, tajemnicy, np. Łk 2, 32: *Światłość ku objawieniu poganom (BB), Światło do objawienia narodów (BN), Światłość na objawienie poganów (BW), Światłość ku objawieniu poganom (BG), światło na oświecenie pogan (BT), światło ku objawieniu narodów (Grecko-polski NT)*; inne konteksty Rz 16, 25; Ef 1, 17; 2. o objawieniu Ducha, Chrystusa, Bożych tajemnic itp., np. 1 Kor 14, 6. 26; 2 Kor 12, 1. 7; Ef 3, 3; 3. o eschatologicznym objawieniu Chrystusa i spraw związanych z Dniem Ostatnim, np. Rz 2, 5: *w dzień gniewu i zjawienia (BB), dzień gniewu i odkrycia (BN), dzień gniewu i objawienia (BW), dzień gniewu i objawienia (BG), dzień gniewu i objawienia (BT)*, inne Rz 8, 19; 1 Kor 1, 7; 2 Tes 1, 7; 4. tytuł ostatniej księgi NT³²: *Zjawienie Jana świętego teologa (BB), Objawienie Joháná theológá (BN), Objawienie Błogosławionego Jana zwane również Apokalipsą (BW), Objawienie Świętego Jana Teologa (BG), Apokalipsa Świętego Jana (BT), Objawienie Jana (Grecko-polski NT)*. Inne źródła przekładu, to: gr. ἐπιφάνεια epifaneia ‘ukazanie się, objawienie się’; w NT tylko o objawieniu się Syna Bożego na ziemi 1. o pierwszym przyjściu na ziemię przez poczęcie się, narodzenie i przez wszystkie dzieła dokonane aż do wniebowstąpienia, np. 2 Tm 1, 10; 2. o drugim przyjściu w Dniu Ostatnim, np. 2 Tes 2, 8; 1 Tm 6, 14; 2 Tm 4, 1. 8; Tt 2, 13³³;

³⁰ Ibidem, 479.

³¹ *Słownik teologii biblijnej*, op. cit., 579.

³² Ks. Popowski R., op. cit., 62.

³³ Ibidem, 228.

gr. παρουσία parusia ‘obecność’, ‘przyjście, przybycie’, ‘objawienie się’ 1. ‘obecność’, o obecności ludzi, np. 1 Kor 16, 17; 2 Kor 10, 10; Flp 2, 12; 2. ‘przybycie, przyjście’, ‘objawienie się’ a. o zwyczajnym przybyciu ludzi, np. 2 Kor 7, 6. 7; Flp 1, 26; b. o paruzji w Dniu Ostatnim: o przybyciu Jezusa, np. Mt 24, 3. 27. 37. 39; 1 Tes 2, 19; 3, 13; 2 P 1, 16; o samym “Dniu Boga”, np. 2 P 3, 12; o przybyciu szatana, np. 2 Tes 2, 9³⁴; gr. φανέρωσις fanērōsis ‘wyjawienie, ujawnienie, objawienie czegoś’, np. 1 Kor 12, 7; 2 Kor 4, 2³⁵; gr. φωτισμός fōtismos 1. ‘oświecenie, światło’, np. 2 Kor 4, 4; 2. ‘wyprowadzenie na światło’, ‘objawienie, obwieszczenie’, np. 2 Kor 4, 6³⁶.

Na kartach KB2 i K3 Koran nosi metaforyczną nazwę *objawienia* (w KB2 – relacja metonimii, w K3 – porównanie): *To jest objawienie Pana światów!* (KB2 XXVI, 192), *ten Koran jest objawieniem od Pana wszystkich światów* (K3 XXVI, 193) – por. *Ta księga (Koran) pochodzi od władcy światów* (KB1 XXVI, 192); *Nie powątpiewaj więc w to objawienie* (KB2 XI, 17) – por. *Niech więc Koran w waszym umyśle nie rodzi żadnej wątpliwości* (KB1 XI, 20), *nie powątpiewaj w to* (K3 XI, 18); *Objawienie od Miłosiernego, Litościwego* (KB2 XLI, 2), *Ten oto Koran jest objawieniem od Miłosiernego, Litościwego* (K3 XLI, 3) – por. *Bóg litościwy i miłosierny zesłał tobie Koran* (KB1 XLI, 1); KB2 LVI, 79-80 – por. KB1 LVI, 79, K3 LVI, 81.

SŁOWO³⁷

W znaczeniu religijnym *słowo*, to 1. ‘od Ewangelii św. Jana o Jezusie Chrystusie’; 2. *słowo Boże* ‘Ewangelia objawiona przez Jezusa’; 3. ‘kazanie, homilia’ (za SSTCh, 208).

W Biblii spotykamy bardzo często wyrażenie *słowo Boże*, używane na określenie objawienia. W tradycji biblijnej wyrażenie to odniesiono najpierw do proroctwa, a następnie

³⁴ Ibidem, 471-472.

³⁵ Ibidem, 635.

³⁶ Ibidem, 648.

³⁷ Znany całej prasłowiańszczyźnie leksem *słowo* jest notowany w SStp (VIII, 285-289) w znaczeniach: 1. ‘to co się mówi, pisze, co zostało powiedziane, napisane, wyraz, wypowiedź, też wiadomość, polecenie, rozkaz, przyrzeczenie itp. zależnie od kontekstu’ (285) a. o Jezusie Chrystusie (288) b. ‘przemówienie, kazanie, oratio sacra, homilia, praedicatio’ (288) c. *słowo boże*, *boże słowo* ‘ewangelia, nauka chrześcijańska, evangelium, doctrina Christiana’ (288) d. ‘obelga, zniewaga, przekleństwo, contumelia, maledictum’ (288) e. ‘wymyślać komuś, przezywać obelżywie, alicui maledicere, aliquem contumelia afficere’ (289) f. ‘mieć nieposzlakowaną opinię, bona existimatione uti’ (289) g. ‘popaść w obmowę, infamari’ (289); 2. ‘przysłowie, proverbinum’ (289); 3. ‘litera, littera’ (289); 4. ‘nauka o pochodzeniu i pokrewieństwie wyrazów, scientia de verborum origine et propinquitate’ (289). Leksem ten jest notowany również przez kartotekę SPolXVI. SL (V, 326-327) podaje, iż *słowo* to ‘część mowy, z liter czyli głosek złożona, z jednej zgłoski lub też z więcej’ (326), ‘wyrok’ (327), ‘słowo boże = pismo ś.’ (327), ‘kazanie w ruskiej cerkwi’ (327), ‘obietnica’ (327), gram. ‘słowo, verbum, trzecia część mowy’ (328). W SMick (VIII, 173-182) *słowo* to także ‘element mowy, wyraz, jednostka frazeologiczna’, ale na drugim miejscu występuje znaczenie ‘wypowiedź ustna lub pisemna’ (174) przez którą rozumie się m.in. tekst Ewangelii, *słowo Boże* = ‘nauka ewangeliczna’, *słowa Ewangelii*, *słowa Chrystusa* (181). Dalsze znaczenia to: ‘zobowiązanie, zapewnienie, rozkaz’ (182), ‘termin gramatyczny: czasownik’ (182). SDor (VIII, 412-416) jako znaczenia przestarzałe podaje ‘czasownik’ oraz ‘prawo przemawiania; głos’ (416). Współczesne znaczenie leksemu *słowo*, to: ‘znak językowy przedmiotu myśli, mogący sygnalizować każdy jednostkowy przedmiot materialny (np. drzewo), pewną treść psychiczną (np. smutek) lub relacje między elementami rzeczywistości (np. i, ale, nad, przy); wyraz; w pl. wyrażenie stanowiące czyjaś wypowiedź albo tekst czego (np. pieśni)’ (412); ‘wypowiadanie się ustne lub pisemne; mowa, język’ (415); ‘obietnica, przysięga, zobowiązanie, poręczenie’ (415) - (SDor, VIII).

do Prawa jako formy udzielenia się Boga; w NT używa się go na oznaczenie Pisma świętego, w tym i Ewangelii, a także osoby Jezusa Chrystusa³⁸.

W tekstach biblijnych leksem *słowo* występuje w różnych znaczeniach. Może być to *słowo* wypowiedziane przez Boga (w opozycji do zapisu; często jest jednak tak, że *słowo* prymarnie wypowiedziane i usłyszane zostaje zapisane) w formie proroctwa bądź dyrektyw co do postępowania człowieka; może być to obietnica dana ludowi Bożemu lub prorokom; może być to Jezus Chrystus jako *słowo*, które stało się ciałem (logos – odwieczne *słowo* Boga: J 1, 1; J 1, 14) czy też *słowo* w rozumieniu Pisma świętego, księgi, czyli w użyciu metonimicznym (NT) – por. znaczenie leksemu *słowo* w SS^tp (VIII, 285-288).

Przedmiotem badań będzie takie użycie wyrazu *słowo*, które jest wspólne Koranowi i Biblii, a więc *słowa* wypowiedzianego przez Boga w formie proroctwa, przestrogi, zasad postępowania czy też *słowa* jako księgi.

Na kartach Biblii leksem *słowo* jest najczęściej używany w kontekście proroctwa czy obietnicy Bożej, np.: 1Sm 1, 23 *a Pan niech utwierdzi słowo swe* (BB), *aby Pan wypełnił słowo swoje* (BW), *niech utwierdzi Pan słowo swoje* (BG), *Oby tylko Pan ziścił swe słowo* (BT); Łk 3, 2 *stało się słowo Pańskie do Jana* (BB), *stało się słowo Boże na Joháná* (BN), *zstało się słowo Pańskie do Jana* (BW), *stało się słowo Boże do Jana* (BG), *skierowane zostało słowo Boże do Jana* (BT); Ap 1, 3 *śluchają słowa proroctwa tego* (BB), *Błogi kto czyta / i słyszy słowá proroctwá tego* (BN), *czyta i słucha słów proroctwa tego* (BW), *którzy śluchają słów proroctwa* (BG), *którzy śluchają słów Proroctwa* (BT) – por. 2Sm 24, 11; 2Krn 36, 21; Jr 37, 17; Ez 3, 4; Mk 15, 28; Łk 4, 21; J 19, 24; Dz 1, 16; Rz 3, 2; 9, 9; Ap 22, 18 itd. Znaczenie *słowa* jako proroctwa bądź obietnicy podkreślają użyte w określonym kontekście czasowniki: *powierzyć* (*zwierzyć* – w przekładach XVI-wiecznych), *spełnić*, *stać się*, *utwierdzić*, *wypełnić*, *ziścić*. Proroctwo Boże to często także przestroga: Wj 9, 20 *A który sługa faraonów lękał się słowa Pańskiego* (BB), *kto się bał słowá Jehowy z sług fáraonowych* (BN), *Kto się bał słowa Pańskiego* (BW), *Kto się tedy ulękał słowa Pańskiego* (BG), *Kto ze sług faraona zląkał się słów Pana* (BT); Wj 9, 21 *Ale który nie dbał na słowo Pańskie* (BB), *A kto niedbał na rzeczy Jehowy* (BN), *A kto nie dbał na słowo Pańskie* (BW), *A kto nie przyłożył serca swego do słowa Pańskiego* (BG), *nie wziął sobie słów Pana do serca* (BT) – por. 1Krl 12, 24. Tu najczęściej występują czasowniki wyrażające uczucie strachu, lęku: *bać się*, *lękać*.

Słowo Boże to także Prawo, dany człowiekowi kodeks postępowania: Ne 8, 9 *abowiem płakał lud wszytek słysząc słowa zakonu* (BB), *gdy śluchał słów Zakonu* (BW), *ślysząc słowa zakonu* (BG), *gdy usłyszał te słowa Prawa* (BT); J 15, 25 *aby się wypełniło słowo, które jest w zakonie ich napisano* (BB), *Ale áby się wypełniło słowo napisáne*

³⁸Słownik wiedzy biblijnej, red. B. M. Metzger, M. D. Coogan, Warszawa 1999, 711.

w zakonie ich (BN), *Ale żeby się wypełniła mowa* (BW), *Ale iżby się wypełniło słowo* (BG), *aby się wypełniło słowo napisane w ich Prawie* (BT) – por. Ne 8, 13.

W ST *słowo*, pochodzące od Boga może być zapisane w księdze, np.: Jr 36, 11 *usłyszał z ksiąg wszystkie słowa Pańskie* (BB), *wszystkie słowa Pańskie z ksiąg* (BW), *wszystkie słowa Pańskie z ksiąg* (BG), *wszystkie słowa Pańskie z księgi* (BT) – por. Jr 36, 6; 36, 32, natomiast w NT bardzo często jest nazwą księgi (por. Ap).

W całym tekście Biblii jest jednakże wyraźna przewaga *słowa* wypowiedzanego nad *słowem* zapisanym, które najczęściej jest zresztą *słowem* prymarnie mówionym: Ez 6, 3 *Słuchajcie słowa Pana Boga* (BB), *śłuchajcie słowa Pana Boga* (BW), *śłuchajcie słowa panującego Pana* (BG), *Słuchajcie słów Pana Boga* (BT) – por. Lb 24, 4; 1Sm 3, 7; 9, 27; 2Krl 20, 16; Jr 37, 2; Mt 4, 4; 7, 24; 13, 3; Łk 1, 45; 5, 1; J 2, 22; 15, 25; 8, 47; Dz 13, 44 itd. Tak więc leksemowi *słowo* towarzyszą określenia werbalne wskazujące na czynności mówienia i słuchania: *mówić*, *opowiadać*, *wypowiadać*, *skierować*, *śłuchać*, *spisać z ust*.

Wcielonym *słowem* Bożym jest Jezus Chrystus: J 1, 14 *A słowo ono ciałem się stało* (BB), *A słowo (to) ciałem stało się* (BN), *A Słowo ciałem się zstało* (BW), *A to Słowo ciałem się stało* (BG), *A Słowo stało się ciałem* (BT) – por. J 1, 1-3; 17, 17.

Leksem *słowo* tworzy w Biblii liczne związki frazeologiczne, najczęściej wyrażenia: *słowo Boga* (np.: Jr 43, 1; 1 Tes 2, 13), *słowo Boże* (np.: Lb 24, 4; 24, 16; 1Sm 9, 27; Mk 7, 13; Łk 3, 2; Łk 5, 1; 8, 11; 8, 21; 11, 28; J 8, 47; Dz 13, 44; Rz 3, 2; Tt 2, 5), *słowo księgi* (Jr 36, 32), *słowo obietnicy* (Rz 9, 9), *słowo Pana* (np.: Wj 9, 20; 9, 21; Lb 15, 31; Jr 37, 2; 43, 1), *słowo Pana Boga* (Ez 6, 3), *słowo Pana Zastępów* (Za 7, 12), *słowo Pańskie* (np.: 1Sm 3, 7; 2Sm 24, 11; 1Krl 12, 24; 2Krl 20, 16; 20, 19; 2Krn 36, 21; 36, 22; Jr 36, 6; 36, 11), *słowo Pisma* (np.: Mk 15, 28; Łk 4, 21; J 19, 24; Dz 1, 16), *słowo pomyślne* (2Krl 20, 19), *słowo Prawa* (np.: Ne 8, 9; 8, 13), *słowo prawe* (Ps 33, 4), *słowo prawdy* (Jk 1, 18), *słowo Proroctwa* (Ap 1, 3), *słowo szczere* (Ps 12, 7), *słowo Świętego* (Ba 4, 37; 5, 5), *Słowo Życia* (Flp 2, 16), *słowo żywe* (Hbr 4, 12).

W grecko-polskim przekładzie NT leksem *słowo* to przeważnie odpowiednik gr. λόγος *logos* ‘mowa, słowo, wypowiedź’; ‘nauka’; ‘obliczenie, rachunek’ 1. ‘mówienie, mowa’ a. ogólnie λ. *Słowo*, np.: Dz 15, 27, β. o konkretnych wypowiedziach z różnymi pochodnymi i kontekstowymi znaczeniami, np. *słowo* jako *zdanie*, *wypowiedź*, *mowa*, *głoszenie*, *nauczanie*, *nauka*, *powiedzenie*, *przysłowie*, *pytanie*, *modlitwa*, *napomnienie*, *wieść*, *pogłoska*, *relacja* – por. 5, 37; J 2, 22, γ. o wyraźnym oświadczeniu, deklaracji, np. Mt 12, 32, δ. pl. o słowach, mowach branych pojedynczo, *słowa*, *mowy*, np. Dz 2, 40, ε. pl. o wielu słowach, mowach, wyrażeniach branych wspólnie jako całość, *słowo*, *rozmowa*, np. Mt 7, 24, ζ. o przedmiocie mówienia, *przedmiot*, *sprawa*, *rzecz*, np. Dz 8, 21, η. o słowach napisanych, *słowo*, *mowa*, *wypowiedź*, *księga*, *pisanie*, np. J 12, 38, b. o Bożym Objawieniu

λ. o słowie Boga, słowo, nakaz, polecenie, przykazanie, np. Mt 15, 6, β. o Objawieniu Bożym przekazanym przez Chrystusa i Jego wysłanników, *słowo, nauka*, np. Mk 2, 2; 2. ‘obliczenie, rachunek’, np. Mt 12, 36; 3. *Logos, Słowo*, o Synu Bożym, np. 1J 1, 1³⁹. Źródłem przekładu mogą być także gr. λόγιον *logion* ‘słowo, wypowiedź’, np. Dz 7, 38⁴⁰, gr. ἔπος *epos* ‘słowo’, np. Hbr 7, 9⁴¹ lub gr. ῥῆμα *rhēma* ‘słowo, wypowiedź, powiedzenie’ 1. o wytworze mówienia a. o wypowiedzi Boga Ojca, Pana, np. Mt 4, 4; J 8, 47, b. o wypowiedzi Chrystusa, np. Dz 11, 16, c. o wypowiedzi ludzi, np. Łk 24, 11, d. o wypowiedzi aniołów, np. Łk 2, 17, e. ogólnie, np. Dz 5, 20; 2. jako hebraizm, *sprawa, rzecz, wydarzenie*, np. 2Kor 13, 1⁴², ponadto gr. λογικός *logikos* w niektórych translacjach staropolskich, np. w 1P 2, 2 (por. BB, BG) jest także przekładane jako *słowo*. W ST hebr. דָּבָר *dāḇar* – m. ‘to, co powiedziane; słowo; wypowiedź; opinia; sprawa; wydarzenie; czyn; część; przydział; coś’⁴³ jest najczęściej tłumaczone jako *słowo* – por. Wj 9, 20; 9, 21; Lb 15, 31; 24, 4; Pwt 33, 3.

Słowo w znaczeniach ‘świętej księgi’, ‘tego, co jest napisane’ i zarazem ‘dane od Boga’ w formie prorocstwa, nakazów i zakazów (prawa) jest obecne w piśmiennictwie T1p i w polskich przekładach Koranu. W KzK czytamy: *iż pisanijo slova pōžji pri sōbi nōšit’i treba* (45b w. 8). T2 zawiera fragment traktujący o tych, którzy słuchają słów nie pochodzących od Boga i przez to błędzą: *skriv?ili samiχ s’ebe slova movili ne te kture vecono jim i spuścilišmi na nich ktūre...* (II, w. 7, s. 13). Ww wprost nazywa Koran *słowem Bożym* (analogicznie w NT Biblia to *słowo Boże*): *Kóran jest słowem Bożém* (s. 7) – por. s. 20. W polskich przekładach Koranu *słowo* występuje bądź w użyciu metonimicznym jako substytut księgi (w szczególności świętej księgi islamu): *Dla ciebie Mahomecie! zsyłam to poważne pismo, objawię ci prawdy wysokie* (KB1 LXXIII, w. 5) – por. *My rzucimy ci słowo wielkiej wagi* (KB2 LXXIII, w. 5), *My zamierzamy obarczyć cię ważnym słowem* (K3 LXXIII, w. 6) bądź jako ‘to, co jest w księdze zapisane’: *Koran jest zesłanym od Niego; słowa w nim są poważne. I nie ma nic kłamliwego* (KB1 LXXXVI, w. 13-14), bądź też jako odapelatywna nazwa Koranu – por. *Zaprawdę, to jest słowo rozstrzygające, nie żadna zabawa!* (KB2 LXXXVI, w. 13-14), *Koran jest ostatecznym słowem* (K3 LXXXVI, w. 14). Podkreśla się tu także wieczność, niezmienność *słowa* Bożego: *Słowo Boskie nie zmienia się* (KB1 X, w. 65) – por. *Nie ma zmiany w słowach Boga!* (KB2 X, w. 64), *nie ma zmiany w słowach Allacha* (K3 X, w. 65). *Słowo* Boga jest także wypowiedziane ustami proroków: *słowo Proroka godnego* (KB1 LXIX, w. 40) – por. *słowa Posłańca szlachetnego* (KB2 LXIX, w. 40), *słowo przyniesione przez szlachetnego Posłańca* (K3 LXIX, w. 41) dla

³⁹ Ks. R. Popowski, op. cit., 369-370.

⁴⁰ Ibidem, 368.

⁴¹ Ibidem, 230.

⁴² Ibidem, 545.

⁴³ Ks. P. Briks, op. cit., 82-83; por. 179, 194.

umocnienia wiary ludu: *Są to prawdy zesłane od Przedwiecznego Mahometowi, dla opowiadania słowa wiary ludowi, który jeszcze nie miał Proroka, i dla oświecania go światłością* (KB1 XXXII, w. 2) – por. *To jest prawda od twego Pana, abys ostrzegal ludzi, do których nie przyszedł przed tobą żaden ostrzegający. Być może oni pójdą prostą drogą* (KB2 XXXII, w. 3), *to jest prawda od twego Pana, abys ostrzegal lud, do którego nie przybył przed tobą nikt, kto by go ostrzegal, aby był właściwie prowadzony* (K3 XXXII, w. 4).

W polskich przekładach Koranu i Biblii można zaobserwować cztery zasadnicze sposoby oddawania zarówno nazw własnych jak i apelatywnych: 1. translokacja (przenoszenie nazwy w postaci obcej na zasadzie cytatu), 2. sławizacja (zapożyczenie formy i znaczenia wyrazu oraz adaptacja do systemu gramatyczno-leksykalnego języków słowiańskich, w tym języka polskiego), 3. przekład (szukanie polskich ekwiwalentów semantycznych), 4. tworzenie neologizmów bądź neosemantyzmów.

W analizowanej grupie leksemów przykładem translokacji jest obecna w piśmiennictwie T1p nazwa *Inğıl* (KM) z ar. inğıl ‘Ewangelia’. Jednakże w literaturze religijnej polskich muzułmanów można znaleźć także jej zesławizowane formy *Indżyl* (W) lub *Indzil* (A).

Zarówno w staropolskich jak i we współczesnych przekładach Biblii obecny jest leksem *ewangelia*, który należy do najstarszej warstwy polskiej terminologii chrześcijańskiej. Pochodzi od gr. εὐαγγέλιον ‘dobra nowina’. Do polszczyzny został zapożyczony z języka łacińskiego (łac. euangelium) przez pośrednictwo czeskie (czes. ewanjelium). W języku czeskim nastąpiła pierwsza sławizacja formy łacińskiej, natomiast druga sławizacja nastąpiła na gruncie języka polskiego. Procesy sławizacyjne dokumentują źródła leksykograficzne, notując różne formy tego wyrazu – od staropolskich *Ewanjelija* i *Ewanjelijum* po współczesne *Ewangelia*. U muzułmanów jest używany dopiero w tekstach XIX- i XX-wiecznych, zwłaszcza w literackich przekładach Koranu na język polski.

Jednakże najczęściej tłumacze Biblii i Koranu poszukiwali dla wyrazów obcego pochodzenia polskich ekwiwalentów semantycznych. Na gruncie ST hebr. בשׂוֹרָה bšôrāh jest przekładane jako wyrażenia: *wdziężne poselstwo, dobra nowina, wesola nowina, wieść radosna* etc. Wyjątek stanowi BW, w której odpowiednikiem wyrazu hebr. jest leksem *Ewangelia*. W NT gr. εὐαγγέλιον ewangelion jest także przekładane jako *dobra, radosna nowina*, używanymi wymiennie z leksemem *Ewangelia*. W polskich przekładach Koranu – w KB2 i K3 – można spotkać również wyrażenia o proveniencji biblijnej *wielka nowina, dobra nowina*, odnoszące się jednakże do świętej księgi muzułmanów.

Hebr. הַזֵּוֹן hāzôn jest w Biblii przekładane jako *objawienie* (głównie w BT), *proroctwo* czy *widzenie*, wskazujące przede wszystkim na przejawy obecności Boga w świecie i Jego wielkość. W kontekście księgi występuje tylko raz w Iz 29, 11 jako tłumaczenie hebr. הַזֵּוֹת hāzût.

W NT gr. ἀποκάλυψις apokalypsis jest najczęściej przekładane jako *objawienie* lub *zjawienie* czy też rzadziej *odkrycie* (te ostatnie głównie w przekładach staropolskich), używane w wielu różnych znaczeniach, w tym jako tytuł ostatniej księgi NT. Jako nazwa księgi występuje również na kartach polskich przekładów Koranu – por. KB2 i K3.

Leksem *słowo* zarówno u T1p, jak i w Biblii oznacza ‘to, co napisane lub wypowiedziane w formie nakazów, zakazów, przepowiedni’ oraz ‘święte księgi’. W Piśmie św. stanowi tłumaczenie hebr. דָּבָר *dābar* i gr. λόγος *logos*.

Do kategorii neosemantyzmów można zaliczyć wyrazy *nowina*, *objawienie* (staropolskie *zjawienie*), *słowo* używane jako nazwy świętych ksiąg lub ich części.

Słowniki:

SDor – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa, I-XI, 1958-1969.

SEBr – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, A. Brückner, Warszawa 1970.

SESł – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, F. Sławski, Kraków, I-V, 1952-1982.

SL – *Słownik języka polskiego* S. B. Lindego, Lwów, I-VI, 1854-1860.

SMick – *Słownik języka A. Mickiewicza*, red. K. Górski, Wrocław-Warszawa-Kraków, I-XI, 1962-1983.

SPolXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. R. Mayenowa, Wrocław-Warszawa-Kraków, I-XXXII, 1966-2004.

SStp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Wrocław-Warszawa-Kraków, I-X (1953-1993) i XI (z. I-VI; 1995-2000)

SWil – *Słownik języka polskiego*, Wilno, I-II, 1861.

SWO – *Słownik wyrazów obcych*, W. Kopaliński, Warszawa 1983.

SSTch – *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, red. M. Karpluk, Kraków 2001.

SLam – *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1939.

SMuchl – *Źródłosłownik wyrazów które przeszły, wprost czy pośrednio, do naszej mowy z języków wschodnich*, Muchliński A., Petersburg 1858.

SPas – *Słownik języka J.Ch. Paska*, I-II, 1965–1973.

ST – *Słownik zapożyczeń pochodzenia arabskiego w polszczyźnie*, W. P. Turek, Kraków 2001.

SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa, I–VIII, 1900– 1927.

Skróty tekstów źródłowych:

KzK - *Kitab z Kazania*

Ch1 - *Chama'il lipski*
T1- *Tefsir* – 1725r. fragm.
T2 - *Tefsir* – 1788r. fragm.
KŁ - *Kitab Łuckiewicza* fragm.
KM - *Kitab Milkamanowicza* fragm.
A - Akiner S., *The Vocabulary of a Byelorussian k'it'ab in the British Museum*
W - Woronowicz A., *Kitab Tatarów litewskich i jego zawartość*
Ww - J. Sobolewskiego *Wykład wiary machometkańskiej czyli iślamskiej*
KB1 - *Koran* w przekładzie J. Buczackiego
WzK - *Wersety z Koranu*
KB2 - *Koran* w przekładzie J. Bielawskiego
K3 - *Koran* “londyński”
BB - *Biblia brzeska*
BN - *Biblia nieświeska*
BW - *Biblia* w przekładzie J. Wujka
BG - *Biblia gdańska*
BT - *Biblia Tysiąclecia*

Bibliografia:

- D. Bieńkowska, *Polski styl biblijny*, Łódź 2002.
- A. Cieślakowa, *Jak ocalić w tłumaczeniu nazwy własne?* [w:] *Między oryginałem a przekładem II. Przekład, jego tworzenie się i wpływ*, red. J. Twardzikowa, M. Filipowicz-Rudek, Kraków 1996, 311-320.
- M. Cybulski, *Staropolskie przekłady psalterza*, “Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 41, z. 2, Łódź 1996.
- G. Deiana, A. Spreafico, *Wprowadzenie do hebrajszczyzny biblijnej*, oprac. wersji polskiej S. Bazyliński, Warszawa 2001.
- K. Długosz-Kurczabowa, *Onomastyka Nowego Testamentu* [w:] *Slavia Occidentalis XLVI/XLVII*, 1989/1990, 71-88.
- Encyklopedia katolicka*, red. S. Wielgus, J. Duchniewski, M. Daniluk, S. Fita, J. Miszurek, M. Rusecki, A. Stępień, A. Weiss, Lublin 1997.
- J. Gniska, *Biblia a Koran: podobieństwa i różnice*, Kraków 2005.
- M. Kamińska, *Onomastyka biblijna tekstów przekładowych jako problem badawczy* [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Olsztyn 1993, 321-328.
- M. Karpluk, J. Sambor, *O języku religijnym*, Lublin 1988.
- D. Kowalska, *Styl językowy Psalterza floriańskiego na tle porównawczym*, Łódź 2003.

- K. Kościelniak, *Złe duchy w Biblii i Koranie*, Kraków 1999.
- K. Kościelniak, *XX wieków chrześcijaństwa w kulturze arabskiej*, Kraków 2000.
- K. Kościelniak, *Tradycja muzułmańska na tle akulturacji chrześcijańsko-islamskiej od VII do X wieku. Geneza, historia i znaczenie zapożyczeń nowotestamentowych w hadisach*, Kraków 2001.
- K. Kościelniak, *Chrześcijaństwo w spotkaniu z religiami świata*, Kraków 2002.
- I. Kwilecka, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań 2003.
- P. Nowicki, *Greczyzna biblijna. Wprowadzenie*, Warszawa 1967.
- P. Nowicki, *Hebrajszczyzna biblijna*, Warszawa 1978.
- J. W. Rosłon, *Zammeru Maskil. Filologiczny komentarz do Księgi Psalmów ze słownikiem hebrajsko-polskim i łacińskim oraz konkordancją i zarysem reguł gramatycznych*, z. 1-3, Warszawa 1985.
- S. Rospond, *Język Renesansu a Średniowiecza na podstawie literatury psalterzowo-biblijnej*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, cz. 2, Wrocław 1962, 61-181.
- Studia historycznojęzykowe. Wybór problemów i przegląd metod badawczych z zakresu historii języka polskiego*, red. I. Bajerowa, Wrocław 1986.
- J. D. Thyen, *Biblia i Koran. Synopsa wspólnych tradycji*, Warszawa 2002.
- M. Tomal, *Język hebrajski biblijny*, Warszawa 2000.
- R. Zarębski, *Nazwy osobowe w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź 2004.